

مناسبات اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه؛ فرصت‌ها و موانع

پوریا هاشمی موحد^۱

چکیده

با توجه به ظرفیت بالای بازارهای جذاب مالی و مصرف پرکشش، ظرفیت ترانزیتی-لجستیکی کم‌مانند و سابقه طولانی روابط تجاری بین ایران روسیه، به نظر می‌رسد هنوز تا رسیدن به نقطه ایدئال طلائی در حجم و کیفیت مناسبات اقتصادی بین این دو کشور فاصله زیادی وجود دارد. عوامل متنوع و متغیرهای متفاوت ذهنی، تاریخی، ژئوپلیتیکی، سیاسی و شیطنت بازیگران مزاحم، همواره در شکل سینوسی روابط تجاری تهران-مسکو تأثیرگذار بوده، اما محیط تحولات بین‌المللی و مختصات رقابت‌های منطقه‌ای بیش‌ازپیش تعادل و توسعه روابط تجاری دو کشور را تحت تأثیر قرار داده است. در این نوشتار، ضمن تحلیل تاریخی روابط تجاری جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه از رهگذر شناخت بازارهای انرژی، مصرف، کشاورزی و صنعت روسیه، دوگانه‌های رقابت/همکاری، ظرفیت/فرصت و ظرفیت/هم‌افزایی این کشور با ایران مورد واکاوی قرار می‌گیرد. توجه به اصلاح ذهنیت تاریخی با توجه به اقتضای منافع امروز دو کشور، ایجاد و تقویت سازوکارهای مالی جدید بر پایه پول ملی، بهبود وضعیت لجستیکی و توسعه ظرفیت‌های ترانزیتی، کشاورزی فراسرزمینی، توجه به استانداردهای وارداتی روسیه، شناسایی کشتش بازار داخلی برای صادرات مستمر و شناخت بازارهای روسیه برای فروش پرسود و کم‌ریسک از راهکارهای پیشنهادی است که در راستای بهبود مناسبات اقتصادی ایران و روسیه باید مورد توجه قرار گیرد.

واژگان کلیدی: فدراسیون روسیه، ایران، مناسبات اقتصادی.

مقدمه

روح حاکم بر روابط اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه از روندی مثبت و روبه‌رشد پیروی می‌کند، اما این مناسبات در سده و دهه‌های گذشته در سایه فرازوفرودهای زیادی ادامه یافته و اتحاد راهبردی تهران-مسکو در خوش‌بینانه‌ترین حالت به یک احتمال بیشتر شبیه است تا واقعیت؛ البته این خوش‌بینی در مراکز فکری و سیاست‌گذاری

دو کشور به وجود آمده که ایران و روسیه برای مقابله با فشارهای اقتصادی-سیاسی غرب به نقطه مشترک اساسی در توجیه بهبود روابط اقتصادی با یکدیگر رسیده‌اند. این بدبینی نیز وجود دارد که به گواه تاریخ، مناسبات اقتصادی دو کشور بیشتر متأثر از روابط ناپایدار سیاسی بوده است و نمی‌توان امیدوار بود که با تغییر شرایط فعلی دو کشور در نظام بین‌الملل، در سال‌های آینده باز هم این مناسبات در ریل توسعه و

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، روابط بین‌الملل، دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
r.diplomat1371@gmail.com

دو کشور، ظرفیت‌های همکاری بین آن‌ها شناسایی شود و در نهایت، راهکارهای لازم در راستای حداکثرسازی منافع ملی کشورمان پیشنهاد می‌شود.

۱- تاریخچه مناسبات اقتصادی ایران و روسیه

بررسی روندهای حاکم بر روابط تجاری ایران و روسیه نشان می‌دهد که هیچ‌گاه این دو کشور در اولویت یکدیگر برای روابط تجاری و سیاسی نبوده‌اند. در پایان سده ۱۹ و آغاز سده ۲۰، با الحاق آسیای میانه به جغرافیای حاکمیتی روسیه، به لطف کنترل امنیتی قسمت خراسان خاوری، وضعیت تجاری میان ایران آن روز با روسیه از طریق ترکستان بهبود یافت، اما انگیزه اصلی روس‌ها برای جدا کردن این منطقه از ایران، مقابله و رقابت با نفوذ و تسلط اقتصادی و سیاسی انگلستان در این مناطق بود نه تقویت روابط تجاری بر اساس اصل یا اولویت در نواحی مرزی خراسان خاوری یا ولایات ماورای خزر. عمده کالاهای صادراتی از ایران به آسیای میانه و روسیه شامل مواد خوراکی، پنبه، فیروزه، یاقوت و فرش‌های دستیاب بود و حمایت دولت تزاری از بازرگان روسی باعث شد تا قیمت محصولات منسوج صادراتی روسیه به ایران با قیمت تمام‌شده پایین‌تری نسبت به منسوجات انگلیسی در بازار ایران به فروش برسد و کم‌کم انگلستان از بازار واردات ایران حذف شود. در دوران حاکمیت کمونیستی بر روسیه نیز روابط این کشور با ایران^۲، متأثر از بلوک‌بندی امنیتی مسکو با

استمرار حرکت کند. ایران از روسیه خاطره خوشی در طول تاریخ همسایگی ندارد و هنوز هم درد زخم‌های قدیم در روابط دو کشور احساس می‌شود و با کوچک‌ترین تلنگری و تنها با یک موضع‌گیری روس‌ها علیه ایران در پرونده‌های مختلف منطقه‌ای و بین‌المللی، همه پیکره سیاست ایران آغشته به درد می‌شود. روسیه در ذهنیت ایرانیان مساوی با اشغالگری، توطئه، معامله‌گری با آمریکا و ضدیت با توسعه است و بیم خیانت مسکو در ذهن نخبگان ایرانی جریان دارد^۱. این بی‌اعتمادی در بین مقامات و نخبگان روسی نیز نسبت به ایران وجود دارد؛ روس‌ها می‌گویند توجه ایرانی‌ها به روسیه تنها زمانی است که از سوی غرب رانده می‌شوند و با بهبود روابط ایران و غرب دیگر مسکو جایی در مناسبات سیاسی و اقتصادی تهران ندارد و نمی‌توان روی ایران به‌عنوان شریک همیشگی حساب کرد. آنچه مشخص است اینکه، غرب متغیری مهم در مناسبات سیاسی و اقتصادی میان ایران و روسیه است و آنچه امروز این دو کشور را به سوی همکاری سوق داده، تنش مشترک این دو کشور با غرب و آمریکاست. ریشه این تنش‌ها متفاوت است، اما می‌تواند در نقش کنش‌یاری در معادله روابط ایران و روسیه عمل کند و این دو کشور را به بهره‌برداری از ظرفیت‌های همکاری در بازارهای انرژی، مصرف، کشاورزی و صنعت برای همکاری‌های پرسود دوجانبه سوق دهد. در گزارش حاضر تلاش شده است تا با بررسی بازار

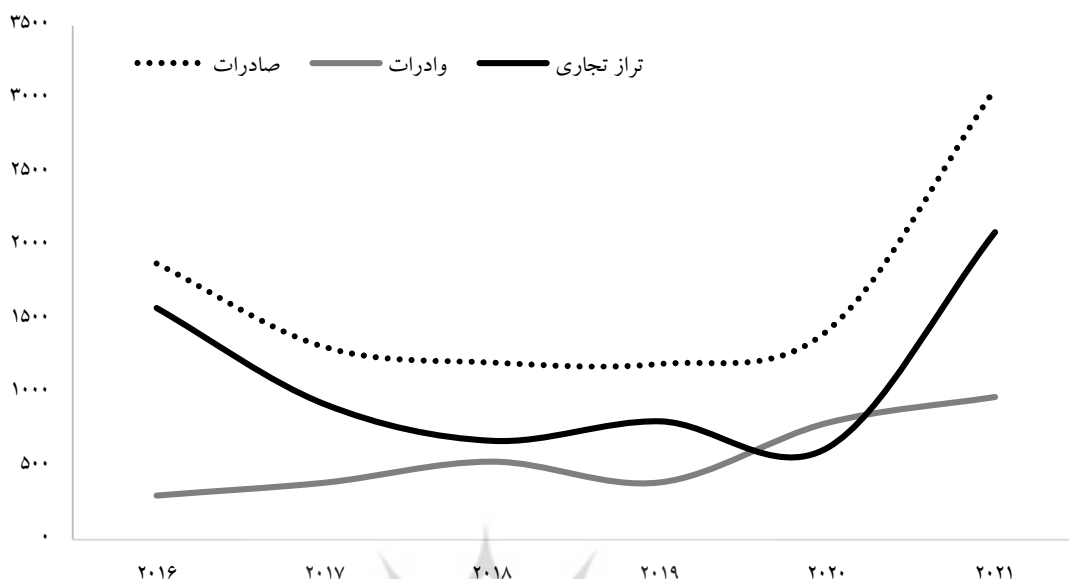
۱. هاشمی، پوریا (۱۳۹۸)، بحران اعتماد در روابط ایران و روسیه، اندیشکده روابط بین‌الملل، تهران

۲. در ۲۶ فوریه سال ۱۹۲۱، اتحاد جماهیر شوروی «پیمان دوستی» را با ایران امضا کرد که قرار بود راه را برای روابط آینده میان دو کشور هموار کند.

هسته‌ای شدن ایران بود و با افزایش تنش‌ها میان ایران و غرب بر سر غنی‌سازی اورانیم در سال 2010، این کشور نیز با تحریم‌های شدید علیه تهران همراهی کرد. رئیس‌جمهوری وقت ایران، احمدی‌نژاد، با این جمله معروف «روسیه مراقب باشد!»، به مدمدیوف، رئیس‌جمهوری وقت روسیه واکنش نشان داد. تأثیر تنش‌ها بر تجارت دو کشور موجب شد تا تراز تجاری با اقی عمده، از 1230 به 760 میلیون دلار تنزل یابد. با امضای توافق برجام و کاهش تنش‌ها روی کاغذ، بهار تجارت خارجی ایران و روسیه آغاز شد و رشد عمده مناسبات تجاری در ارزش و حجم مبادلات، نوید گشایش را می‌داد، اما با خروج یک‌جانبه آمریکا از توافق، دوباره شریان‌های متصل مالی ایران و روسیه دچار پارگی شد. با افزایش فشار بر روسیه و ناامیدی کرملین از توانایی تنظیم عادلانه روابط با آمریکا و غرب، روسیه منطقه‌گرایی تجاری را در قالب اتحادیه اقتصادی اوراسیا و فعالیت بیشتر در پیمان شانگهای دنبال کرد. ایران نیز با ظرفیت بالا و رسالت این اتحادیه‌ها که مقابله با یک‌جانبه‌گرایی غرب در نظام اقتصادی جهانی است، تلاش برای حضور فعال و عضویت در این سازمان‌های منطقه‌ای را هدف دیپلماسی اقتصادی خود قرارداد. از این رو به امضای موافقت‌نامه تخفیفی 500 قلم کالا در قالب تجارت ترجیحی با اعضای اتحادیه اقتصادی اوراسیا مبادرت ورزید و امروز تلاش‌ها با هدف امضای یک تفاهم برای تجارت آزاد میان ایران و اعضا اتحادیه اقتصادی اوراسیا در کنار بهره‌مندی از عضویت در پیمان شانگهای ادامه دارد.

آمریکا و کشورهای غربی بود. در سال 1925، دولت استالین تصمیم گرفت با تأسیس شرکت سهامی مشترک روسی-ایرانی پرسخلوپوک با سرمایه 1 میلیون ریال، هم بازرگانان روس را برای سرمایه‌گذاری خصوصی در ایران تشویق کند و هم خیالش از بابت واردات کالاهای استراتژیکی مانند پنبه که کارخانه‌های منسوجات روسیه وابستگی 99 درصدی به آن داشتند، راحت باشد. تأسیس این کارخانه تجربه همکاری مشترک موفق بود و 10 برابر شدن سرمایه‌های انباشتی آن در ظرف 7 سال باعث شد که طرف روس نسبت به افتتاح شعب مختلف در شهرهای اصفهان، انزلی، بابل و مشهد نیز اقدام کند. این رویداد مشوق راه‌اندازی دو شرکت روسپرساخار (تولید شکر) و پرسونفت (کشف و پالایش میدان‌های نفتی) بین دولت‌های ایران و دولت روسیه شد. با فروپاشی شوروی در همان سال‌های نخست با تسلط جریان اورواتلانتیس‌گرایی بر حکومت و سیاست روسیه در سال‌های 1992 تا 1995، حجم مبادلات دو کشور با 70 درصد کاهش، رکورد منفی شگفت‌آوری را در تاریخ مناسبات دو کشور به ثبت و به عدد ناچیز 200 میلیون دلار رساند. روسیه به تدریج در ارتباط با غرب دچار تغییر رویکرد شد و حتی پروژه ری‌استارت که اوپاما برای ترمیم بی‌اعتمادی ایجادشده میان مسکو و واشینگتن پیشنهاد کرده بود، با حمله آمریکا به لیبی و توسعه سپر موشکی ناتو به باد رفت و به تدریج گرایش به اوراسیاگرایی و همکاری استراتژیکی با دولت‌هایی که در زمره هم‌پیمانان آمریکا نبودند، در اندیشه سیاست‌مداران روسی قوت گرفت. روسیه مخالف

نمودار ۱- ارزش تجارت فدراسیون روسیه با جمهوری اسلامی ایران در بازه ۵ ساله (میلیون دلار)

مأخذ: گزارش رسمی سرویس آمار فدرالی فدراسیون روسیه^۱ (۲۰۲۲).

صنعت و مصرف، شانس همکاری تجاری با یکدیگر را بیازمایند. با اعمال ممنوعیت‌های جدید اتحادیه اروپا بر واردات برخی از کالاهای روسی، یافتن بازارهای جدید عمدتاً آسیایی و آفریقایی، راهکار کرمین برای فروش این کالاهاست. ایران با توجه به نیاز صنعتی به برخی فلزات از جمله روی، سرب، آلومینیوم و فولاد، تصمیم گرفته است که مبادله پایاپای این فلزات را در ازای فروش توربین و قطعات خودرو در دستور کار قرار دهد و روسیه نیز از این تصمیم استقبال کرده است؛ زیرا کارخانه‌های متالورژی این کشور برای سال ۲۰۲۲، ۴ میلیون تن تولیدات داشته‌اند که ۴۰۰ هزار تن آن را تنها در نیمه دوم آوریل به چین فروخته‌اند و به دنبال مشتری‌های جدید هستند. با اختلال در روابط مالی میان اروپا و روسیه، بازارهای مصرف

در سال ۲۰۲۱، صادرات روسیه به ایران با افزایش ۸۱/۷ درصد، از مرز ۳ میلیارد دلار گذشت در حالی که صادرات ایران به روسیه به ۱ میلیارد دلار نرسید و در کانال ۹۶۷/۳ میلیون دلار متوقف شد. این عدد برای ایران نسبت به مدت مشابه در سال ۲۰۲۰، حکایت از افزایش ۲۱/۴ درصد دارد و اتفاق امیدوارکننده‌ای است، اما پس از اعمال تحریم‌های جدید علیه روسیه و فقدان اراده جدی طرف غربی برای رفع تحریم‌های جمهوری اسلامی ایران، دو کشور برای ایجاد دالان مالی جدید با هدف تجارت بر اساس پول ملی، تلاش دارند تا قفل شدن مجاری سوئیفت را دور بزنند و تحریم‌ها را کم‌اثر کنند. در حال حاضر دو کشور تمایل دوجندانی یافته‌اند تا بر اساس روش سنتی تهازر کالاهای اساسی به‌ویژه در بخش

1. Rosstat

صادرات لبنیات تأکید کرده است. حجم واردات این محصولات به روسیه از سوی طرف ایرانی، ۵۷۰ هزار تن برآورد می‌شود. ایران همچنین، بر علاقه این کشور بر افزایش واردات غله به‌ویژه گندم از ۷ میلیون به ۱۲ میلیون تن در سال خبر داد.

این کشور فرصت جدیدی برای بازیگران تجاری غیرغربی شمرده می‌شود. تهران نیز در مذاکرات هیئت عالی‌رتبه تجاری‌اش در ۱۸ مارس ۲۰۲۲ با طرف‌های روسی، بر توانایی ایران برای تأمین ۲ میلیون تن سبزی‌ها و صیفی‌جات مانند گوجه‌فرنگی، بادمجان، خیار، فلفل و سبزی و

جدول ۱- مهم‌ترین اقلام صادراتی ایران به روسیه

ارزش (میلیون دلار)	مثال	اقلام عمده
۱۰۴	کیوی، انگور، پرتقال، سیب و هندوانه	میوه‌ها
۵۲	گوجه‌فرنگی، خیار، کرفس، کلم‌های قرمز و سفید	سبزی‌ها و صیفی‌جات
۷۸	کشمکش، پسته و خرما	خشکبار
۳۱	رب گوجه‌فرنگی، مربا و خیارشور	مواد غذایی صنعتی
۱۷	سیمان، سنگ، شیشه، سرامیک و کاشی	مصالح ساختمانی
۲۳	پلی‌اتیلن و پلی‌استرن	مواد پتروشیمی
۹	فرش و کف‌پوش، الیاف پلی‌استر و منسوجات چرمی	منسوجات
۱۶	رادیودارو و پوک‌های آمپول	انواع داروها
۲۲	رادیاتور، قطعات خودرو و مواد شوینده	محصولات صنعتی

جدول ۲- مهم‌ترین اقلام وارداتی ایران از روسیه

ارزش (میلیون دلار)	مثال	اقلام عمده
۶۷۴	گندم، جو، روغن‌های خام آفتاب‌گردان، سویا و کلزا و گوشت	مواد غذایی
۲۳۹	ذرت دامی	نهادهای دامی
۱۸۶	کاغذ، چوب، آهن، فولاد، قطران زغال‌سنگ	مواد خام
۹۱	ماشین‌آلات تراش، دستگاه‌های کمک‌ناوبری رادیویی، قطعات راکتورهای هسته‌ای و نیروگاهی و واگن باری	محصولات صنعتی

مأخذ: گزارش رسمی گمرک و اتاق بازرگانی ایران و روسیه (۲۰۲۰).

۲- بازار انرژی؛ رقابت / همکاری

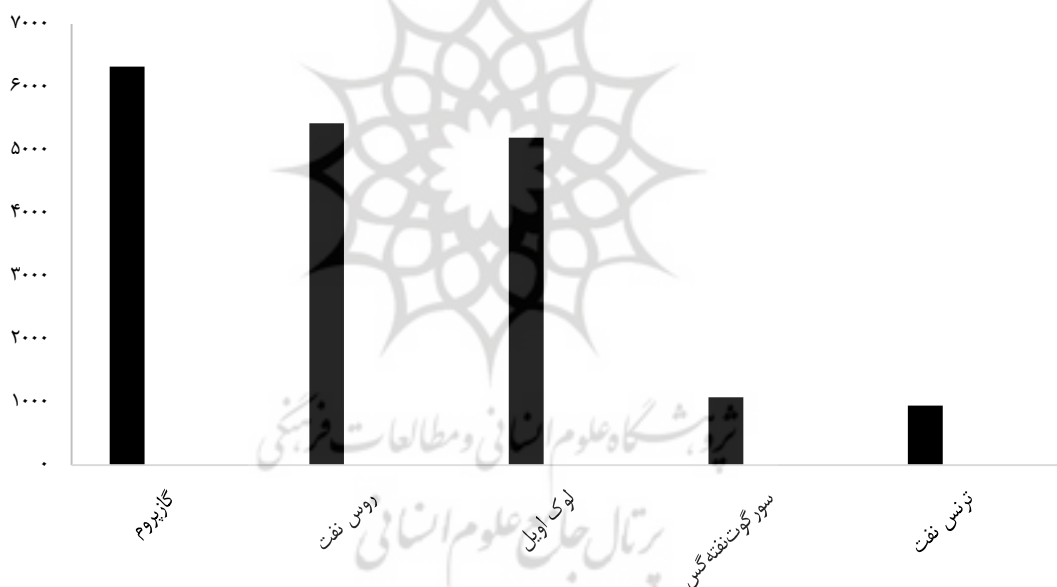
به‌تنهایی ۱۴ درصد از کل نفت خام جهان را تأمین کرد و از این رو این کشور یکی از ۳ تولیدکننده بزرگ نفت دنیاست و با آمریکا و عربستان سعودی برای تصاحب جایگاه نخست تولید رقابت می‌کند. روسیه از ظرفیت‌های عمده خطوط لوله انتقال نفت و گاز برخوردار است که به این کشور اجازه می‌دهد تا حجم

بازار انرژی برای روسیه نقش بسیار اساسی و تعیین‌کننده‌ای در درآمدهای این کشور دارد؛ به‌اندازه‌ای که بیش از ۴۵ درصد از بودجه فدرالی، از محل فروش نفت، گاز و مشتقات آن تأمین می‌شود. در سال ۲۰۲۱، روسیه با تولید ۱۰/۵ میلیون بشکه نفت در روز،

لهستان با ۶۸ درصد دارند. کرملین با استراتژی افزایش وابستگی اروپا به انرژی روسیه، هم‌زمان در حال توسعه زیرساخت‌های بهتر برای انتقال بیشتر انرژی به شرق آسیا (هند، چین و ژاپن) است تا بتواند نیاز روزافزون این منطقه به انرژی را تأمین کند. احداث خط لوله ۴۷۴۰ متری با هدف انتقال روزانه ۱/۶ میلیون بشکه در کنار انتقال نفت از طریق آست‌لاگا، پرمورسکو و بندر نفتی کوزمینو در راستای تحقق همین هدف است.

بالایی از انرژی را مستقیماً در اروپا و آسیا به فروش برساند. این کشور با سیستم خط لوله دروژبا به طول تقریبی ۵۵۰۰ کیلومتر، طولانی‌ترین شبکه خط لوله نفتی جهان، ۷۵۰ هزار بشکه در روز نفت خام را مستقیماً به پالایشگاه‌های اروپای شرقی و مرکزی منتقل می‌کند. در حال حاضر روسیه تقریباً ۲۰ درصد از کل تولید نفت خام پالایشگاه‌های اروپا را تأمین می‌کند. بیشترین وابستگی کشورهای اروپایی به نفت روسیه را به ترتیب اسلواکی با ۷۸/۴، لیتوانی با ۷۰ و

نمودار ۲- شرکت‌های پیشرو در صنعت نفت و گاز روسیه بر اساس درآمد سال ۲۰۲۰ (میلیارد دلار)

مأخذ: گزارش رسمی سرویس آمار فدرالی فدراسیون روسیه (۲۰۲۱).

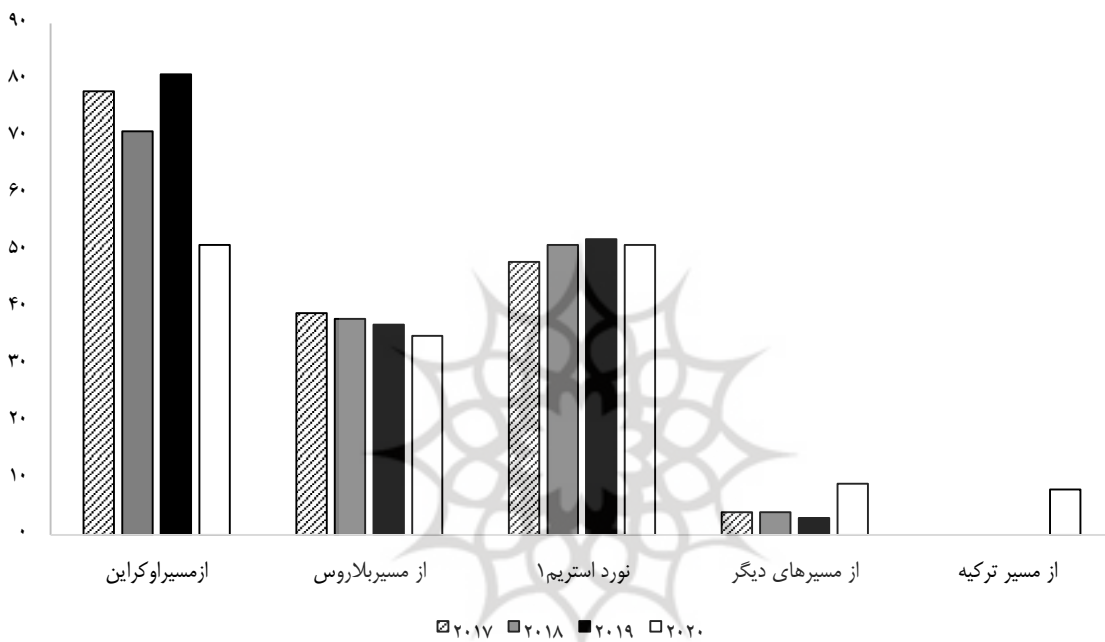
خام‌فروشی، نیازهای داخلی مثل بنزین با استانداردهای یورو ۵ و تولید سوخت موتورهای دیزلی را تأمین و مازاد سالانه آن را به بازارهای اروپایی صادر کنند. در سال ۲۰۲۱، شرکت‌های لوک‌اویل، گازپروم، نفتخیم، شیمی باشکریا و اورال‌کالی، ۵ شرکت مهم نفتی روس بودند که با

روسیه حدود ۶/۹ میلیون بشکه ظرفیت تولید روزانه پالایشگاهی از مشتقات نفت مانند گازوئیل و بنزین دارد. با توجه به امتیازها و معافیت‌های مالیاتی دولت از فراوری نفت خام، شرکت‌های فعال در حوزه انرژی تشویق شدند تا با سرمایه‌گذاری بیشتر در پتروشیمی، ضمن کاهش

محصولات پتروشیمی روسیه است. این کشور با صادرات روزانه ۷۵۰ هزار بشکه گازوئیل به اروپا، تأمین‌کننده خالص ۱۰ درصد نیاز قاره سبز به گازوئیل و سوخت‌های دیزلی است.

سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف فرآورده‌های نفتی، توانستند ۵/۶ میلیون بشکه نفت خام را در روز فراوری و ۲/۸ میلیون بشکه از آن را به اروپا صادر کنند. اروپا همواره بازار اصلی تولید

نمودار ۳- مسیرهای صادرات گاز روسیه به اروپا از سال‌های ۲۰۱۷ تا ۲۰۲۰ (میلیارد مترمکعب)

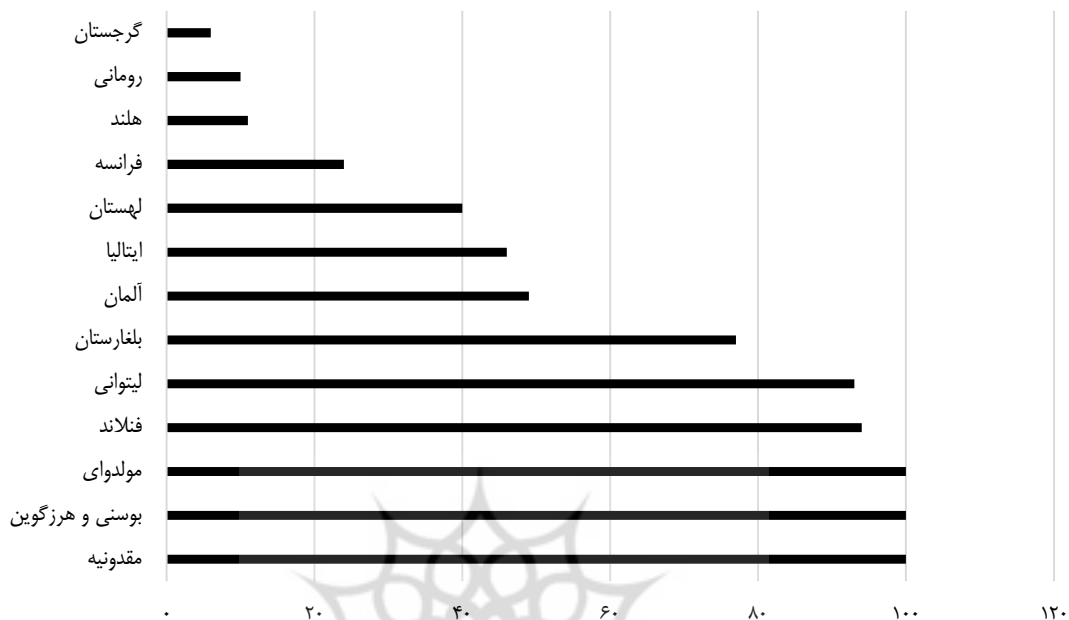
مأخذ: گزارش آژانس خبری گاز طبیعی بین‌المللی^۱ (۲۰۲۱).

به دلیل افزایش ظرفیت تولید دو شرکت نواتک و روسنفت سیبری شرقی در یامال و قطب شمال کاهش یافت. استراتژی روسیه از سال ۲۰۱۶ برای جبران کاهش تولید گاز در پایگاه‌های تولید سنتی گاز، تمرکز بیشتر بر اکتشاف و استخراج منابع گازی از قطب شمال است. در پایان سال ۲۰۲۱، ۸۰ درصد گاز طبیعی و ۲۰ درصد نفت خام از این منطقه صادر شده است.

روسیه پس از آمریکا با رتبه ۲، بزرگ‌ترین تولیدکننده گاز طبیعی در جهان است. این کشور در سال ۲۰۲۱، ۷۶۲ میلیارد مترمکعب گاز استخراج کرد که از این میزان، ۲۱۰ میلیارد مترمکعب از طریق خط لوله به کشورهای دیگر صادر شد. گازپروم مهم‌ترین و بزرگ‌ترین شرکت دولتی در روسیه است که ۶۸ درصد استخراج و تولید گاز طبیعی را در سال ۲۰۲۱، به خود اختصاص داد، اما نسبت به گذشته این سهم

1. International Natural Gas News Agency

نمودار ۴- وابستگی کشورهای اروپایی به گاز روسیه در سال ۲۰۲۱ (درصد)

مأخذ: گزارش رسمی آژانس انرژی اتحادیه اروپا (۲۰۲۲).

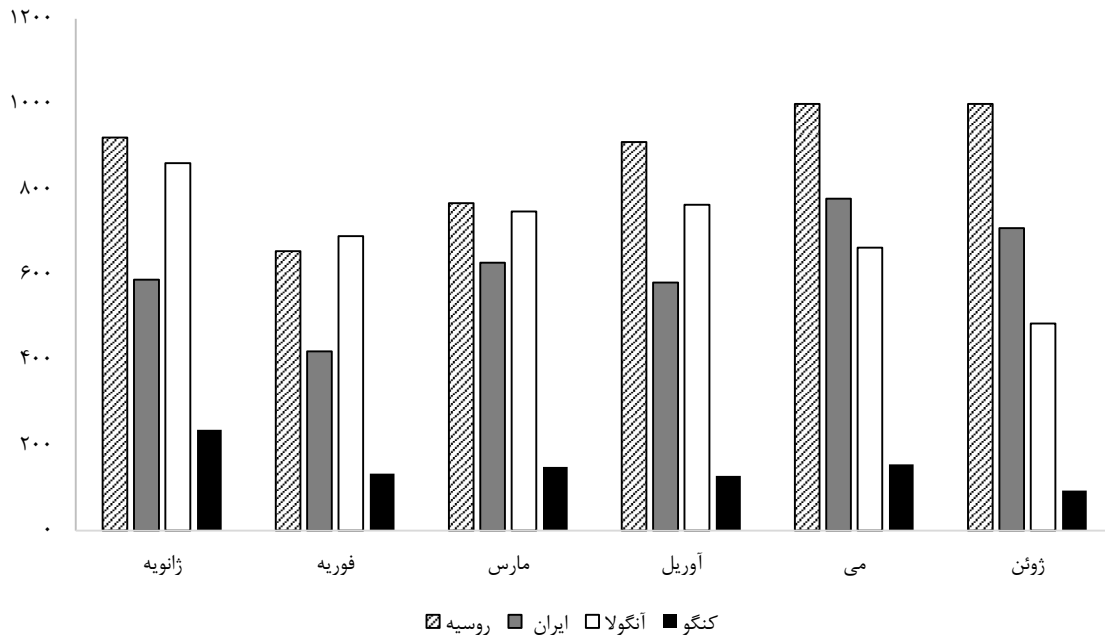
منتقل کند. شرکت گازپروم قرار است در سال ۲۰۲۲، با هدف توسعه خط لوله انتقال Power of Siberia-2، ظرفیت انتقال گاز به چین را به ۵۰ میلیارد مترمکعب افزایش دهد و هم‌زمان با کاهش صادرات انرژی به کشورهای اروپایی همدست با آمریکا در تحریم کرملین، آن‌ها را تنبیه کند. بنا بر گزارش اسپوتنیک، میزان گاز انتقالی از خط لوله نورداستریم پس از تنش میان روسیه و غرب بر سر اوکراین، ۲۰ درصد کاهش یافته است. کاهش روزانه ۳۱ میلیون مترمکعب گاز هم‌زمان با شروع فصل سرما و تشدید روند کاهشی صادرات گاز روسیه به ۵۰ درصد، تهدیدی جدی برای ۱۲ کشور اروپایی شمرده می‌شود و اقدامات در راستای کاهش مصرف هم نمی‌تواند این کمبود و افزایش قیمت انرژی را جبران کند.

فدراسیون روسیه از طریق یک شبکه بسیار گسترده انتقال، گاز استخراج‌شده را عمدتاً از طریق بلاروس و اوکراین و خطوط انتقال مستقیم نورداستریم، بلواستریم و خط لوله ترکاستریم به اروپا می‌رساند و ۴۰ درصد کل گاز اروپا را تأمین می‌کند. روسیه کار احداث و بهره‌برداری از خط نورداستریم ۲ را در سال ۲۰۲۱ به پایان برد، اما آلمان تصمیم گرفت برای تنبیه کرملین پس از حمله نظامی این کشور به اوکراین، مجوز انتقال گاز از این خط لوله را به روسیه ندهد. فشار غرب برای کاهش وابستگی انرژی به روسیه ندهد. این قاره به روسیه که پس از تنش مسکو و کیف بیشتر نمود پیدا کرد، باعث شد کرملین از سال ۲۰۱۹، با احداث یک خط لوله ۳۰۰۰ کیلومتری با ظرفیت ۳۸ میلیارد مترمکعب گاز را به صورت مستقیم از خاور دور به چین

1. European Union Energy Agency

نمودار ۵- روند افزایشی واردات نفت روسیه از سوی چین در نیمه نخست سال ۲۰۲۲ (بشکه)

مأخذ: گزارش شرکت خدمات ردیابی نفت‌کش‌ها (۲۰۲۲).

ایران و روسیه از دیرباز به دلیل دارا بودن منابع گازی و نفتی سرشار در دوگانه رقابت و همکاری قرار داشته‌اند. ایجاد سازمان اوپک در سال ۱۹۶۰ که با هدف کنترل تولید نفت و تعادل قیمت میان بازیگران مهم این عرصه تأسیس شد، تا حدی این رقابت را در چهارچوب ضوابط محدود ساخت، اما به آن پایان نداد و دو کشور از هر فرصتی برای افزایش فروش حتی به قیمت پایین‌تر عقب‌نشینی نکردند. با تحریم نفت ایران، روسیه صادرات نفت را افزایش داد تا با خلأ نفت ایران بتواند بازار را تصاحب کند. چین نیز از این فرصت حتی بعد از تحریم روسیه کمال استفاده را برد و با واردات ماهانه بیش از یک میلیون و صد هزار بشکه نفت از روسیه، به قول وان‌دانا هاری، بنیان‌گذار شرکت سنگاپوری

کرم‌لین با استراتژی افزایش وابستگی اروپا به انرژی روسیه، هم‌زمان در حال توسعه زیرساخت‌های بهتر برای انتقال بیشتر انرژی به شرق آسیا (هند، چین و ژاپن) است تا بتواند نیاز روزافزون این منطقه به انرژی را تأمین کند. احداث خط لوله ۴۷۴۰ متری با هدف انتقال روزانه ۱/۶ میلیون بشکه در کنار انتقال نفت از طریق آست‌لاگ، پریمورسکو و بندر نفتی کوزمینو در راستای تحقق همین هدف است.

1. Tanker Trackers

صنعت انرژی و پتروشیمی اروپا به دلیل تحریم‌ها، روس‌ها در اقدامی جدید بر اساس امضای یک تفاهم‌نامه با ایران، تصمیم گرفتند ۴۰ میلیارد دلار در صنعت نفت و گاز ایران سرمایه‌گذاری کنند. به‌صورت معمول، در تفاهم‌نامه که بیشتر جنبه مطالعه فرصت‌ها برای سرمایه‌گذاری را دارد، عدد و رقم بیان نمی‌شود، اما بنا به گفته مدیرعامل شرکت نفت ایران، ۱۵ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری برای فشارافزایی در میدان پارس جنوبی برای نگهداشت و افزایش توان تولید و ۱۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری در توسعه میدان‌های مشترک آرش و فرزاد، بخشی از مفاد این تفاهم‌نامه است؛ البته باید توجه داشت که این تفاهم‌نامه‌ای بیشتر نیست و تا تبدیل آن به قرارداد، فاصله وجود دارد. همچنین، با توجه به اینکه، ۶ سال پیش نیز تفاهم‌نامه‌ای مشابه میان شرکت نفت ایران و گازپروم روسیه با هدف مطالعه و توسعه ۲ میدان نفتی چنگوله و چشمه‌خوش به امضا رسید و با چاشنی تبلیغات رسانه‌ای فراوان در حد یک امضا ماند، این نگرانی وجود دارد که تفاهم‌نامه جدید نیز در حد خبر تبلیغی باقی بماند؛ زیرا برخی از کارشناسان حوزه انرژی معتقدند گازپروم در برخی موارد مفاد تفاهم‌نامه، فاقد توانایی مهندسی در اجراست. برای مثال، در این تفاهم‌نامه به ساخت کارخانه‌های مایع‌سازی گاز (الان‌جی) اشاره شده است در حالی که کارخانه‌های الان‌جی خود روسیه را هم شرکت‌های غربی احداث کرده‌اند و با اجرای بسته

واندا اینسایت^۱، توانسته است برنده بازی رقابت ایران و روسیه در فروش با قیمت پایین نفت باشد (نمودار شماره ۵). ایران برای حفظ موقعیت خود در بازار نفت، وادار شده است تا نفت خود را با ۲ برابر تخفیف بیشتر روانه بازار چین کند؛ زیرا با وجود کیفیت بالاتر نفت روسیه نسبت به ایران، کاهش قیمت از سوی کرملین باعث می‌شود فروش ایران کاهش یابد و تهران مهم‌ترین بازار انرژی خود یعنی پکن را از دست بدهد. بلومبرگ گزارش داده است که هر بشکه از نفت ایران نزدیک ۱۰ دلار پایین‌تر از بهای نفت تحویلی برنت در اوت ۲۰۲۲ قیمت‌گذاری شده است در حالی که قبل از عملیات نظامی روسیه در فوریه، ایران تنها ۴ تا ۵ درصد تخفیف را برای فروش هر بشکه نفتش در نظر می‌گرفت.

بهسازی و توسعه زیرساخت‌های لازم برای اکتشاف نفت، موضوعی است که همواره مد نظر کشورهای نفت‌خیز است. این بخش مهم در صنعت نفت ایران را هلدینگ‌های مهندسی داخلی انجام داده‌اند، اما به دلیل تحریم‌های همه‌جانبه غرب، این هلدینگ‌ها نمی‌توانند به اقتضای نیاز این صنایع به توسعه، در بهره‌برداری از میدان‌های جدید نفت و افزایش بازده پالایشگاه‌ها گام بردارند. تحریم‌های غرب علیه روسیه فرصت مناسبی را برای صنعت نفت و گاز ایران پدید آورده است. در جولای ۲۰۲۲، اتفاق مهمی روی داد؛ با انسداد امکان سرمایه‌گذاری مهم‌ترین غول انرژی روسیه در بخش

1. Vanda Insights

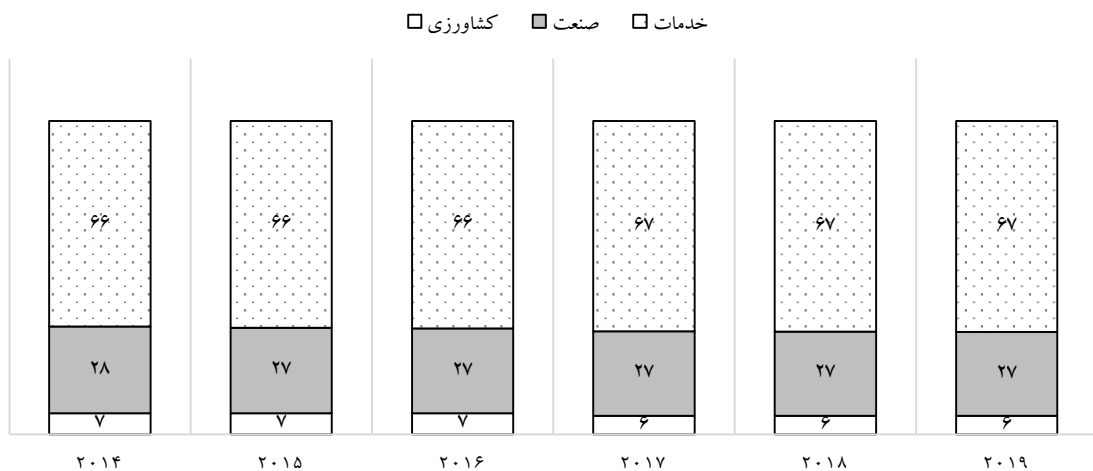
مستقیمی با درآمدهای کلی هر فدرال نسبت به فدرال‌های دیگر دارد و جز کارمندان دولت مرکزی و نهادهای وابسته به آن، بقیه مشاغل نسبت به محیط اقتصادی فدرال خود، درآمد ماهانه و سالانه بیشتری به جیب می‌زنند. توزیع جمعیتی در مشاغل مختلف نشان می‌دهد که بیش از 60 درصد، سهم بخش خدمات است که عمدتاً کارمندان دولت را شامل می‌شود که متکی به دستورالعمل‌های دولت در تنظیم میزان پرداختی حقوق ماهانه هستند و بخش صنعت و کشاورزی با سهم‌های 27 و 6 درصد، در رتبه بعد قرار می‌گیرند (نمودار شماره 6). در مه 2022، بر اساس گزارش سرویس آمار ایالتی، نرخ بیکاری در روسیه در کمترین میزان تاریخی خود، به 3/9 درصد رسید. آنتون کوتیانوف، وزیر کار و حمایت‌های اجتماعی، تعداد بیکاران خالص را 98 هزار نفر و افرادی را که به مشاغل پاره‌وقت اشتغال دارند، 110 هزار نفر اعلام کرد. این اعداد و رقم‌ها نشان می‌دهد که روسیه بازار مطمئن و باثباتی برای فروش کالاهای مصرفی است.

تحریمی اروپا علیه روسیه، این کارخانه‌ها عملاً دیگر عملکردی ندارند.

3- بازار مصرف؛ ظرفیت/فرصت

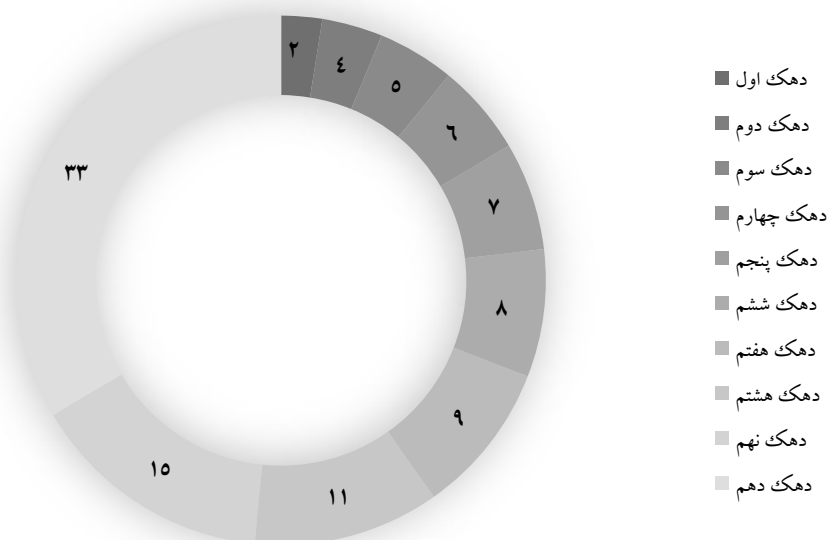
روسیه با 144 میلیون نفر جمعیت ثابت و متوسط تراکم جمعیتی به ازای هر مترمربع 8/428 هزار نفر، بازار بزرگ مصرفی از نظر حجم تقاضا به شمار می‌آید، اما در مقایسه با کشورهای اروپایی به دلیل پایین بودن متوسط سرانه درآمد ماهانه هر فرد (891 دلار)، تراکم کالاهای مصرفی در این بازار بیشتر محدود به مواد خوراکی و کالاهای اولیه است. در 3 ماهه نخست سال 2022، 20/9 میلیون نفر از جمعیت روسیه افرادی هستند که درآمد ماهانه آن‌ها کمتر از میزان هزینه حداقل معیشت است و حدود 30 درصد جمعیت این کشور دارای معدل درآمدی متوسط هستند. 33 درصد جمعیت که بیشترین تراکم جمعیتی هستند، در پایین‌ترین دهک درآمدی قرار دارند (نمودار شماره 7)؛ البته باید توجه داشت که میزان درآمد در فدراسیون روسیه ارتباط

نمودار 6- توزیع جمعیتی مشاغل روسیه به تفکیک بخش‌های اقتصادی در بازه 5 ساله (درصد)

مأخذ: گزارش وبسایت استاتیس‌تا (2021).

نمودار ۷- دهک‌های درآمدی مشاغل وزارتخانه‌های و سازمان‌های مرتبط با آن‌ها در روسیه در سال ۲۰۲۱ (درصد)

مأخذ: گزارش سالانه تجارت خارجی فدراسیون روسیه (۲۰۲۱).

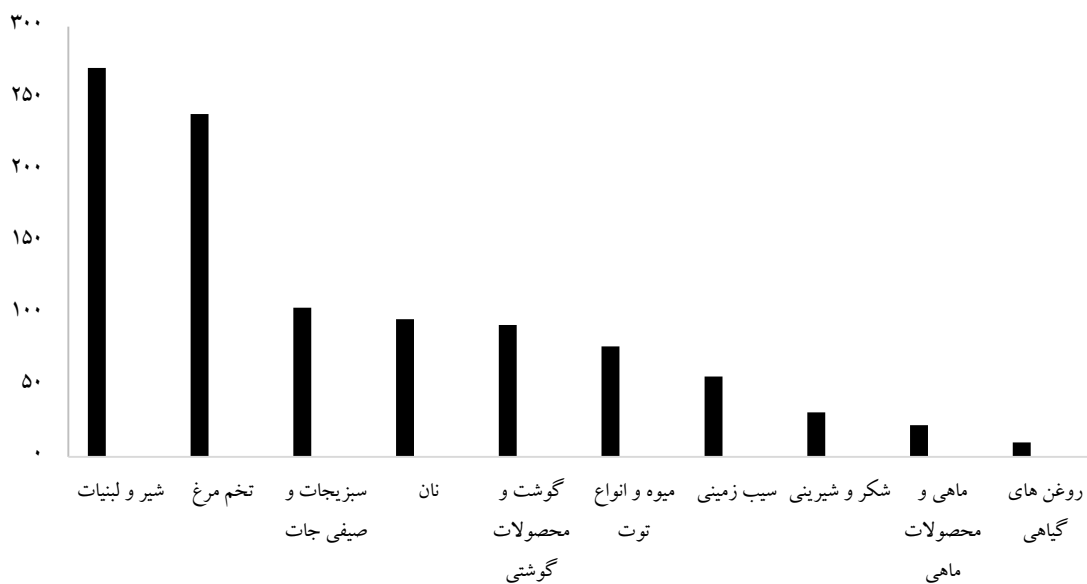
با مشاهده ثبات و حرکت روبه‌رشد اقتصاد روسیه، بازار مصرف را به بزرگ شدن و حرفه‌ای‌تر شدن سوق داد و روند مثبت تقاضای شهروندان روسی منجر به ۷ برابر شدن خرده‌فروشی و تجارت کالاهای مصرفی در این کشور شد. در سال ۲۰۱۴، هم‌زمان با کاهش شدید قیمت نفت و گاز، احتمال تبدیل تنش سیاسی-دیپلماتیک میان روسیه و اوکراین به جنگ تمام‌عیار نظامی بالا گرفت و ترس از فروپاشی ثبات بازار به خروج سرمایه‌های دلاری از روسیه منجر شد. به همین علت، اندازه بازارهای مالی و مصرف دچار افت نسبتاً شدیدی شد. دولت روسیه با رشد ۰/۳ درصد در سال ۲۰۱۶، ۱/۵ درصد در سال ۲۰۱۷ و ۱/۸ درصد در سال ۲۰۱۸، تکانه‌های منفی این بحران را در بازارهای مالی و مصرف جبران کرد، اما درصد تفاوت ارزش واقعی و اسمی روبل به سفته‌بازی در

پویایی بازار مصرف در روسیه همواره متأثر از ۲ عامل تحولات اقتصادی بین‌المللی و تغییر حکمرانی سیاسی داخلی بوده است. در دهه ۱۹۹۰، با فروپاشی اقتصادی شوروی و تجربه تورم ۴ رقمی، درآمد واقعی شهروندان ۵۰ درصد کاهش یافت و با رکود و تعطیلی کارخانه‌های بزرگ تولید کالاهای مصرفی، عملاً بازار مصرف دچار کمبود در عرضه شد و واکنش روانی به این کمبود باعث افزایش چند برابری تقاضا در بازار کالاهای اساسی شد. با افزایش درآمدهای دولت به دلیل جهش قیمتی نفت، دستمزدها و سطح دریافتی کارگران فعال در بخش‌های صنعت و کشاورزی بهبود یافت. این چرخش ناگهانی در درآمدهای ملی روسیه، بازار مصرف این کشور را با رونق ۲۶۵ درصد همراه کرد. روند ترغیب سرمایه‌گذاری آمریکایی‌ها و اروپایی‌ها

آثار منفی تحریم‌های وضع‌شده اروپا و آمریکا بر اقتصاد روسیه با خروج شرکت‌های تولیدکننده و بلوکه شدن دارایی‌های خارجی این کشور در عرض ۲ سال نمایان شد که احتمالاً موجب تکرار رکودی عمیق‌تر از سال ۲۰۱۴ خواهد شد.

بازار مالی روسیه منجر و جو روانی غالب بر بازار مبنی بر ناتوانی دولت در پرداخت بدهی‌های بین‌المللی موجب افت وحشتناک روبل در ۱۶ دسامبر ۲۰۱۴ شد که به «سه‌شنبه سیاه» معروف است. با آغاز جنگ میان کرملین و کیف در سال ۲۰۲۱، به تدریج

نمودار ۸- سبد مصرف خوراکی شهروندان روسی در سال ۲۰۲۱ (کیلوگرم)

مأخذ: گزارش سرویس آمار فدرالی فدراسیون روسیه (۲۰۲۱).

مصرفی خوراکی اتفاق افتاده است درحالی‌که ۳۳ درصد مردم به ذخیره‌سازی خواربار برای رفع ترس از قحطی احتمالی پرداخته‌اند. پایین‌ترین گروه از کالاهای خوراکی، آجیل، تنقلات و شیرینی‌ها با ۸ درصد و مشروبات الکلی در رتبه دومین کالای اساسی در سبد مصرفی روس‌ها از گروه خوراکی‌هاست. روس‌ها از یک ماه گذشته بر اساس استراتژی‌ای منطقی در شرایط بحرانی، در ۴ دسته از هزینه‌های ماهانه (۶۴ درصد غذا خوردن در بیرون از منزل، ۵۷ درصد مسافرت، ۴۷ درصد بهبود

روس‌ها از نظر مصرف کالاهای خوراکی نسبت به اروپایی‌ها، تقریباً ۲ برابر بیشتر هزینه می‌کنند، اما در خرید کالاهای غیرخوراکی اساسی مانند لباس، کیف، کفش و کالاهای بادوام از اروپایی‌ها عقب هستند. جدیدترین مطالعه روی بازار مصرف، از کاهش ۶۵ درصدی تمایل عمومی مردم به خرید پس از حمله نظامی روسیه به اوکراین حکایت دارد. آثار روانی این رویداد بین‌المللی بر احتمال افزایش قیمت‌ها، میزان گرایش مردم به پس‌انداز را به ۷۱ درصد رسانده و در ۳ ماهه اخیر، ۱۹/۴ درصد کاهش در خرید کالاهای

است که شامل ۷۶ درصد مواد خوراکی، ۴۸ درصد داروها، ۳۵ درصد غذای حیوانات، ۳۱ درصد لباس و کفش و ۲۸ درصد لوازم آرایشی است.

بازسازی و تعمیر منزل و ۴۶ درصد لوازم سرگرمی و الکل) صرفه‌جویی کردند و ۳۰ درصد از خریدهایی که انجام می‌دهند، برای مصرف در آینده

جدول ۳- عمده اقلام کالاهای خوراکی وارداتی به روسیه

کد محصول	عنوان گروه محصولی	۲۰۲۱	۲۰۲۰	درصد تغییر
۰۴۲۲	نوشیدنی‌های الکلی و غیرالکلی	۳/۳۵ میلیارد دلار	۲/۸۳ میلیارد دلار	+ ۱۸
۰۴۲۱	غذاهای متفرقه	۱/۷۳ میلیارد دلار	۱/۵ میلیارد دلار	+ ۱۵
۰۴۲۳	خوراک دام	۱/۴۲ میلیارد دلار	۱/۱۲ میلیارد دلار	+ ۲۷
۰۴۱۸	کاکائو	۱/۴ میلیارد دلار	۱/۲۲ میلیارد دلار	+ ۱۵
۰۴۲۰	سبزی‌های فراوری‌شده، میوه‌ها و آجیل	۱/۳ میلیارد دلار	۱/۱۴ میلیارد دلار	+ ۱۴
۰۴۱۹	محصولات غلات و آرد	۹۵۳ میلیون دلار	۸۵۱ میلیون دلار	+ ۱۲
۰۴۲۴	تنباکو	۸۳۴ میلیون دلار	۸۳۷ میلیون دلار	۰
۰۴۱۶	گوشت و محصولات ماهی	۶۲۹ میلیون دلار	۵۳۶ میلیون دلار	+ ۱۷

مأخذ: گزارش رسمی آژانس گمرک فدراسیون روسیه (۲۰۲۱).

برزیل با ۱۷ درصد در تأمین تنباکو و لهستان با ۱۴ درصد در تأمین آرد و غلات، جایگاه نخست را در صادرات گروه‌های کالایی یادشده به روسیه دارند. عمده مواد غذایی صادراتی ایران به روسیه در دسته کالایی میوه و خشکبار قرار می‌گیرد. روسیه با جایگاه ۳، بازار مهم میوه و خشکبار برای ایران پس از عراق و هند است. ایران به علت اینکه می‌تواند میوه و خشکبار متنوعی را در تمام ماه‌های سال به روسیه صادر کند، رقیبی جدی برای ازبکستان و مولدوای به شمار می‌آید. این موضوعی است که توجه آندری یارماک، اقتصاددان در مرکز سرمایه‌گذاری سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد (فائو) را جلب کرده است. او می‌گوید عرضه‌کنندگان ایرانی به‌خوبی با تداوم صادرات میوه متنوع، با تبلیغات محصولات خود توانسته‌اند جزو ۵ کشور نخست صادرکننده فعال میوه و خشکبار به

ارزش بازار واردات سبب کالاهای مصرفی خوراکی و نوشیدنی به روسیه در سال ۲۰۲۱، ۱۲ میلیارد دلار بود که نسبت به مدت مشابه در سال ۲۰۲۰، ۱۶/۰۷ درصد افزایش داشت. ۳ کشور مهم تأمین‌کننده مواد خوراکی مصرفی بازار روسیه در سال ۲۰۲۱، به ترتیب آلمان (۱۸ درصد)، آمریکا (۷ درصد) و چین (۸ درصد) هستند. در نوشیدنی‌های الکلی و غیرالکلی نیز ایتالیا (۱۵ درصد)، فرانسه با (۱۳ درصد) و انگلیس (۱۱ درصد) در صدر جدول صادرات به روسیه هستند. بلاروس با تأمین ۶۲ درصد گوشت و محصولات ماهی، ۹ درصد میوه و آجیل و ۱۶ درصد خوراک دام، از کشورهای مهم برای روسیه در واردات گروه کالایی خوراکی به شمار می‌آید. آلمان با ۱۸ درصد در تأمین غذاهای فراوری‌شده، ساحل عاج با ۱۷ درصد در تأمین کاکائو و قهوه، چین با ۱۵ درصد در تأمین سبزی‌ها و میوه،

استفاده است. بر اساس اطلاعات مرکز آگرو اکسپورت^۱، زیرمجموعه وزارت کشاورزی فدراسیون روسیه، حجم صادرات محصولات کشاورزی در سال ۲۰۲۱، نسبت به مدت مشابه در سال ۲۰۲۰، ۲۶ درصد افزایش نشان می‌دهد و به عدد ۳۷/۴ میلیارد دلار رسیده است؛ البته از نظر حجمی در سال ۲۰۲۱ نسبت به سال گذشته، ۶۵/۳ میلیون تن کاهش داشته، اما افزایش جهانی درصدی متوسط قیمت محصولات کشاورزی باعث افزایش ارزش درآمدی صادرات این محصولات شده است. در سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۲۰، روسیه با تأسیس هلدینگ‌های مواد غذایی خصوصی-دولتی تلاش می‌کند تا به صادرکننده انحصاری و بدون منازع غله کشورهای خاورمیانه و آسیای از جمله پاکستان، هند و سنگاپور تبدیل شود و اوکراین را در این رقابت پشت سر بگذارد، اما با توجه به اعمال تحریم‌های شدید غرب علیه روسیه در سال ۲۰۲۲، پیش‌بینی می‌شود با اقدام متقابل کرملین در اعمال ممنوعیت صادرات گندم و دیگر اقلام غذایی، درآمد روسیه از صادرات این مواد در محدود ۳۰ میلیارد دلار متوقف شود.

روسیه و اوکراین در سال ۲۰۲۱، بیش از ۳۰ درصد از گندم، ۱۷ درصد از ذرت، ۳۲ درصد از جو و ۷۵ درصد از روغن آفتاب‌گردان جهان را تأمین کرده‌اند. محصولات کشاورزی و مواد غذایی روسیه به ۱۶۱ کشور صادر می‌شود و کشورهای اتحادیه اروپا با ۱۳ و چین با ۹/۸ درصد، مهم‌ترین واردکننده این محصولات از روسیه هستند. همچنین، ۱۴ کشور آفریقای دست‌کم

روسیه باشند درحالی‌که مولداوی و ازبک‌ها جز در فهرست ۱۰ کشور جایی ندارند. ایرانی‌ها در ۳ ماه نخست سال ۲۰۲۱، رکورد صادرات میوه و خشکبار را به روسیه زدند که با رقم ۱۹۶ میلیون دلار، از نظر ارزش دلاری، ۱/۵ برابر مدت مشابه در سال ۲۰۲۰ است. در ۳ ماه نخست سال ۲۰۲۱، سیب با ارزش وزنی ۱۲۵ هزار تن، نخستین کالای مهم در دسته میوه است که ایران به روسیه صادر کرده است و پس از آن کیوی با بیش از ۳۷ هزار تن، هندوانه با ۲۷/۴ هزار تن، هلو و شلیل با ۲۶/۶ هزار تن، کشمش با ۱۲/۲ هزار تن، خرما با ۷/۴ هزار تن، گیلان با ۷/۳ هزار تن، پسته با ۷/۱ هزار تن، آلبالو با ۶/۸ هزار تن، انگور با ۴/۱ هزار تن و آلو با ۳/۴ هزار تن به ترتیب جایگاه بعدی را در فهرست صادرات میوه ایران به روسیه دارند.

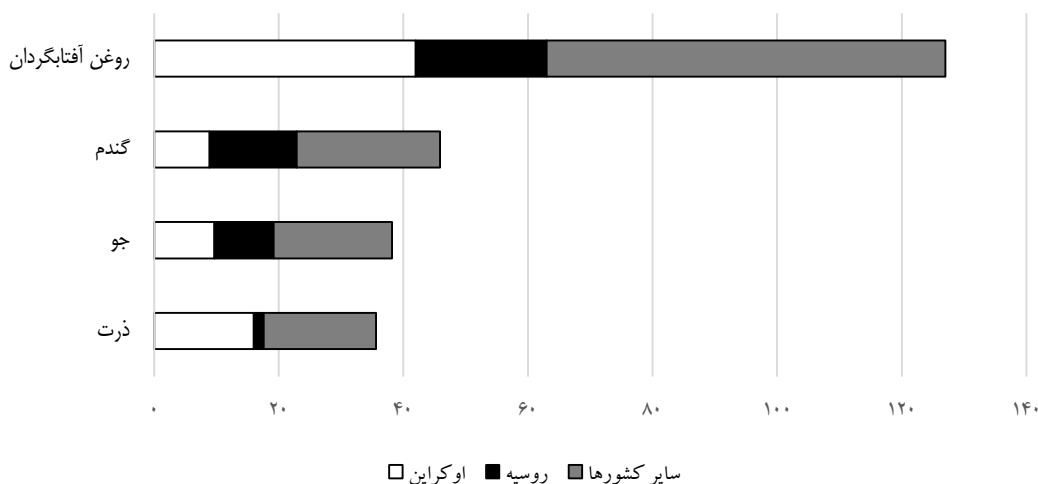
۴- بازار کشاورزی و صنعت؛ ظرفیت/هم‌افزایی

۱۳ درصد کل زمین‌های روسیه زیر کشت محصولات گندم، کلزا، دانه‌های روغنی، چغندر قند، سیب‌زمینی، ذرت، جو و چاودار است. بر اساس آخرین سرشماری نفوس مالکان زمین‌های کشاورزی در فوریه ۲۰۲۱، ۱۴۳ میلیون هکتار در اختیار مالکان خصوصی است که ۱۲۳ میلیون هکتار از این میزان زیر کشت قرار دارد و اغلب در جنوب روسیه متمرکز است. همچنین، ۲۲۲ میلیون هکتار زمین تحت مالکیت دولت است که ۹۳ میلیون هکتار از آن بدون

درصد واردات غلات، ۷۲ درصد روغن‌های خوراکی (کلزا) و ۲۳ درصد سبزی کشورهای اروپایی در سال ۲۰۲۱، از اوکراین بوده است. اتکای برخی کشورهای اروپایی مانند فنلاند که بیش از ۷۰ درصد گندم وارداتی‌اش از روسیه است و یونان که بیش از ۲۰ درصد تأمین گندم خود را از طریق واردات روسیه انجام می‌دهد، با تهدید حتمی روبه‌رو هستند. فنلاند و استونی در تأمین کود هم دچار مشکل هستند؛ زیرا هریک از این کشورها بیش از ۷۰ درصد از کود لازم برای پرورش نباتات را از روسیه وارد می‌کنند. هلند و سوئد با واردات ۱۵ درصد کود از روسیه، جزو کشورهای اروپایی هستند که کمترین واردات کود لازم برای تولید محصولات کشاورزی را از روسیه دارند.

نیمی از گندم وارداتی خود را از روسیه و اوکراین تأمین می‌کنند. مصر وابسته‌ترین کشور این قاره به گندم اوکراین است. ۸۵ درصد نیاز وارداتی این کشور به گندم تنها از اوکراین تأمین می‌شود و سیلوهای انباشت گندم این کشور تنها به اندازه یک سال توانایی پاسخ‌گویی به بازار مصرف داخلی را دارد. این در حالی است که اوضاع برای لبنان پیچیده‌تر است. با انفجار مهیب در بندر بیروت در سال ۲۰۲۰، در صورت قطع استمرار واردات غله به این کشور، سیلوهای حیاتی بیروت تنها می‌تواند برای ۴۵ روز بازار مصرف لبنان را تأمین کند. اوکراین که به سبب نان اروپا در میان شهروندان این قاره شهرت یافته، در تهدید جدی قرار گرفته است. بر اساس آخرین گزارش پارلمان اروپا، ۵۲

نمودار ۹- امنیت غذایی جهان چه میزان به صادرات روسیه و اوکراین وابسته است

مأخذ: گزارش رسمی سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد (۲۰۲۲).

برداشت گندمی که در مزارع اوکراین در فصل بهار کاشته شده، در حال‌ای از ابهام مانده است و فائو پیش‌بینی می‌کند از ۲۰ تا ۳۰ درصد زمین‌های زیر کشت به دلیل فقدان نیروی کار،

تهاجم روسیه به اوکراین دو تأثیر عمده بر امنیت غذایی بین‌المللی داشته است.

۱- اختلال در زنجیره تأمین و انتقال: با تهاجم روسیه به اوکراین و موج مهاجرت‌های اجباری،

است که در میان مدت این راهکارها پاسخگو باشد. سازمان ملل متحد گزارش داده که قیمت جهانی مواد غذایی در مارس تحت تأثیر تهاجم روسیه به اوکراین به بالاترین سطح خود رسیده و جنگ موجب شده است قیمت غلات، افزایشی ۱۷ درصدی را رکورد بزند و قیمت جهانی گندم با افزایش ۱۹/۷ درصد و ذرت با ۱۹/۱ درصد، بالاترین افزایش را در دسته غلات داشته باشند. کمیسیون اقتصادی پارلمان اروپا پیش از آغاز جنگ روسیه و اوکراین، تورم در سال ۲۰۲۲ را ۶/۱ درصد پیش‌بینی کرده بود که تنش نظامی روسیه و اوکراین و تضعیف ثبات بازارهای انرژی و غذا در اروپا و جهان، این رقم را برای سال ۲۰۲۲، با ۳/۲ درصد به عدد ۸/۳ تغییر داد. تأثیر افزایش قیمت غله و مواد غذایی بر کشورهای شرق آفریقا که دوره طولانی خشک‌سالی را داشته و به واردات گندم روسیه و اوکراین وابسته‌اند، بیشتر نمود دارد. سایه این بحران بیشتر بر ۶ میلیون کودک دچار سوء تغذیه و ۱۶ میلیون نفر از شهروندان که در معرض خطر گرسنگی هستند، سنگینی می‌کند. افزایش قیمت، حکومت‌ها را با خطر اعتراضات مدنی روبه‌رو کرده است. در پاکستان، قیمت مواد غذایی از ماه‌ها پیش از حمله روسیه به اوکراین در حال افزایش بوده است. این افزایش قیمت آتش نارضایتی‌های مردمی را شعله‌ور ساخت و در مدت کوتاهی منجر به برکناری نخست‌وزیر، عمران خان شد. در پرو نیز اوضاع از کنترل

امکان عملیات آماده‌سازی غلات و صادرات به کشورهای مقصد وجود ندارد. گندم اوکراین عمدتاً در مزارع مناطق خارکیف، دنیپروپتروفسک، زاپروژیا و شهر بندری اودسا (شرق و جنوب این کشور) کشت می‌شود و ذرت اوکراین نیز در مزارع پولاتاوا، سومی و چرنیهیف (شمال شرق این کشور) تولید می‌شود. همه این مناطق درگیر آتش جنگ هستند. جنگ باعث شده است از فوریه تا مارس حدود ۷ میلیون تن گندم ناپدید شود و حدود ۴ میلیون تن گندم و ۱۳ میلیون تن ذرت در بنادر اوکراین امکان انتقال نداشته باشد. اقدام متقابل روسیه در ممنوعیت صادرات به کشورهای حامی دولت کیف و اختلال در بندر دریای سیاه، این احتمال را افزایش داده است که اگر جنگ تا تابستان ادامه پیدا کند و هیچ توافقی برای انتقال امن غله صورت نپذیرد، جهان با بزرگ‌ترین شوک کاهش عرضه غلات در جهان پس از سال ۱۹۱۴ مواجه شود.

۲- افزایش قیمت غله: وزارت کشاورزی آمریکا بر اساس آخرین گزارش برآورد کرده است تجارت جهانی گندم تحت تأثیر جنگ روسیه و اوکراین، ۳ میلیون تن کاهش یافته و قیمت نان در جهان به‌طور متوسط ۲۵ درصد افزایش یافته است؛ البته کشورهای اروپایی مانند فرانسه، آلمان و ایتالیا تصمیم گرفتند تا با کاهش مالیات شرکت‌ها و مشاغل مرتبط با نان و غذا، افزایش قیمت را کنترل کنند، اما از نظر کارشناسان بعید

واردات گندم و غله از کشورهای درگیر، این ایده را ایجاد کرد که ایران می‌تواند قزاقستان و برخی کشورهای آمریکای جنوبی را جایگزین روسیه در واردات کند، اما خوشبختانه با توجه به حمایت مثبت تهران از اقدام کرملین علیه کیف، پوتین تصمیم گرفت تا با ایجاد توافق اقتصادی برای افزایش تجارت دوجانبه، خط صادرات ۵ میلیون تنی گندم یا غلات به ایران را تقویت کند. جلوگیری از هدررفت آب، بهره‌مندی از خاک مناسب و با توجه به روند کاهش ذخایر آبی کشور، کشت فراسرزمینی تبدیل به پرونده مهمی از همکاری‌های ایران و روسیه در حوزه کشاورزی شده و دو کشور را مجاب به همکاری در این حوزه کرده است. سرگئی گریکوف، نماینده ایالت باشقیرستان روسیه در سفر خود به ایران گفت «جمهوری باشقیرستان یکی از قطب‌های تولید محصولات کشاورزی است و آماده‌ایم که در این زمینه به شرکت‌های ایرانی خدماتی را ارائه کنیم. این آمادگی وجود دارد که ۱۰۰ هزار هکتار زمین برای کشت فراسرزمینی در اختیار ایران قرار گیرد تا در آن، انواع غلات و ذرت کشت شود. این همکاری نه تنها در حوزه کشت محصولات کشاورزی که به تولید محصولات ثانویه از این تولیدات تعمیم‌پذیر است».

با انسداد امکان سرمایه‌گذاری مهم‌ترین غول انرژی روسیه در بخش صنعت انرژی و پتروشیمی اروپا به دلیل تحریم‌ها، روس‌ها در اقدامی جدید بر اساس امضای یک تفاهم‌نامه با ایران، تصمیم گرفتند ۴۰ میلیارد دلار در صنعت نفت و گاز ایران سرمایه‌گذاری کنند.

خارج شده و افزایش بی‌سابقه قیمت‌های مواد غذایی و سوخت مردم را به خیابان کشانده است.

جدول ۴- کشورهای صادرکننده گندم به ایران (۲۰۲۱)

ردیف	کشور	درصد
۱	فدراسیون روسیه	۳۰
۲	عراق	۱۵/۶
۳	امارات متحده عربی	۱۴
۴	انگلیس	۸/۶
۵	هلند	۷/۵
۶	سنگاپور	۵/۸
۷	هنگ کنگ	۳/۶
۸	دیگر کشورها	۱۵

مأخذ: اکوایران به نقل از: گزارش رسمی گمرک جمهوری اسلامی ایران (۲۰۲۲).

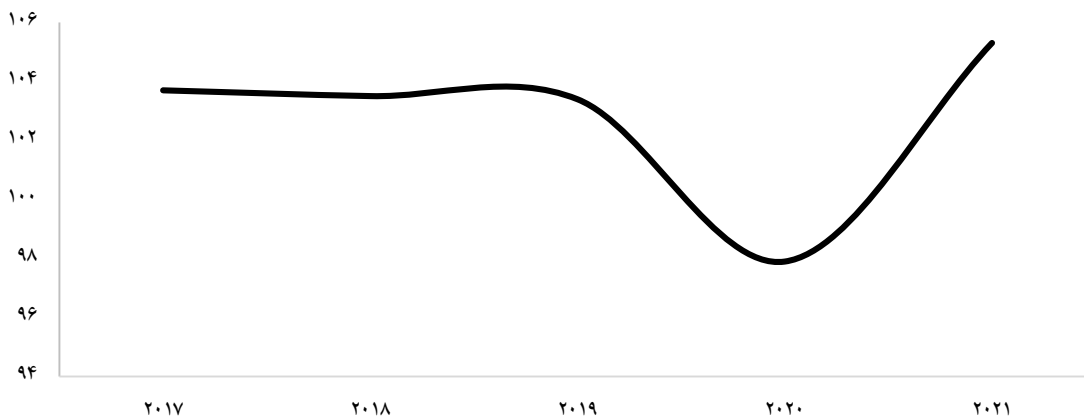
جدول ۵- میزان واردات گندم ایران در دوره ۵ ساله

سال	میزان واردات (هزار تن)	درصد رشد
۲۰۱۷	۲۰۰	-۸۳/۳
۲۰۱۸	۱۸۰	-۱۰/۰
۲۰۱۹	۲۰۰۰	+۱۰۱۱/۱
۲۰۲۰	۲۲۰۰	+۱۰/۰
۲۰۲۱	۷۰۰۰	+۲۱۸/۲

مأخذ: اکوایران به نقل از: گزارش رسمی گمرک جمهوری اسلامی ایران (۲۰۲۲).

افزایش جهشی واردات گندم ایران در سال ۲۰۲۱، به دلیل قرار گرفتن در خشک‌سال‌ترین فصل زراعی در ۵۰ سال اخیر بود. بنا به گفته رئیس هیئت‌مدیره انجمن تأمین غلات ایران، کشور سالانه به حدود ۸ میلیون تن واردات گندم و در مجموع، ۲۰ میلیون تن غلات نیاز دارد و روسیه در صدر جدول تأمین‌کنندگان این کالاها برای ایران قرار گرفته است. با آغاز تهاجم نظامی روسیه به اوکراین، خطر قطع

نمودار ۱۰- شاخص تولید صنعتی سال به سال در دوره زمانی ۵ ساله (درصد)

مأخذ: گزارش وزارت توسعه اقتصادی فدراسیون روسیه (۲۰۲۱).

تراکتورهای کشاورزی به ترتیب ۴ درصد (تا ۳۳۹ واحد) و ۱/۲۸ درصد (تا ۶ هزار واحد) رشد و حجم صادرات ماشین‌آلات در سال ۲۰۲۱، نزدیک به ۳۰ درصد (معادل بیش از ۱۵/۹ میلیارد روبل) افزایش داشته است. دولت فدرال برای جبران کمبود منابع لازم و مهندسی خاص برای ترمیم و بازسازی‌های کارخانه‌های قدیم‌تر خودرو در مسکو، نیژنی نووگورود و تولیاتی (نزدیک سامارا) و نابرژنیه چلنی (تاتارستان) به جذب سرمایه‌های دلاری و روبلی روی آورده است. تا سال ۲۰۲۵، بخش عمده‌ای از کارخانه‌های صنعتی روسیه با مشکل فرسودگی مواجه می‌شوند.

تحریم‌های اروپا علیه روسیه برای صنعت این کشور تهدید و برای ایران فرصت به شمار می‌آید. کاهش ۴۰ درصدی واردات قطعات از اروپا و خلأ ۱۶ میلیارد دلاری فقدان ممنوعیت صادرات خودروهای آمریکایی و اروپایی به روسیه، ظرفیت و فرصت جدیدی در بخش صنعت برای فروش خودروهای مونتاژی ایران در روسیه است. علاقه‌مندی شهروندان روسیه به خودروهای مونتاژی با کلاس «سدان C» احتمال محبوب

روسیه سابقه طولانی در تولید محصولات صنعتی در دنیا دارد. این کشور در دوران شوروی به‌خاطر قرار گرفتن در بلوک‌بندی سیاسی با جهان غرب، به سمت خودکفایی در تولید کالاهای صنعتی از جمله ماشین‌سازی، قطعه‌سازی و محصولات مرتبط با نیروگاه‌ها و کارخانه‌های بزرگ گام برداشت. پس از فروپاشی شوروی، توسعه صنعت و ماشین‌سازی روسیه با هدف مشخص از جمله تأمین ماشین‌های بخار و توربین، ژنراتورهای الکتریکی، کمپاین غلات، خودروها و لوکوموتیوهای الکتریکی از سال ۲۰۰۶ در دستور کار قرار گرفت. رویکرد دولت فدرال برای تأمین بخش عمده‌ای از تقاضای کشور در مصارف صنعتی، کشتی‌سازی، تجهیزات تولید و انتقال برق، ماشین‌ابزار و اجزای خودکارسازی، بیش‌ازپیش در قالب برنامه‌های توسعه منطقه‌ای فدرال دنبال شد. برای مثال، شرکت‌های ماشین‌سازی با ساخت و تحویل ۷ هزار دستگاه برداشت غلات به بازار کشاورزی روسیه در سال ۲۰۲۱، با افزایش ۲۶/۲ درصدی نسبت به سال ۲۰۲۰، رکوردی را به ثبت رساندند. بخش‌های کمپاین علوفه‌ای و

در شرایط ویژه‌ای قرار دارد که با نگاه مثبت کرملین فرصتی تاریخی برای بهره‌مندی از همکاری در بازارهای سه‌گانه انرژی، مصرف، کشاورزی و صنعت پدید آمده است که با برنامه‌ریزی باید جلوی فرصت‌سوزی را گرفت. ایران و روسیه همواره در قالب همکاری/رقابت برای تعادل در قیمت و عرضه انرژی تعامل داشته‌اند. ایران به‌خاطر تحریم‌ها در پایین‌ترین سطح از توانایی بالقوه در بازار حضور داشته است. باید با نگاهی راهبردی تصمیم گرفت و جمهوری اسلامی باید از این خلأ استفاده و بازار را قبضه کند یا در راستای هم‌گرایی با روسیه گام بردارد. تحریم‌ها موجب توقف فعالیت بسیاری از شرکت‌های عمدتاً غربی یا آمریکایی شده است. این فرصتی تاریخی است و باید بر اساس برآورد دقیق از کشش بازار داخلی، به طرف‌های روس ضمانت لازم برای پایداری در صادرات محصولات داده شود. نباید کمبود در بازارهای داخلی، خود را با ممنوعیت در صادرات نشان دهد. بازار کشاورزی ظرفیت فوق‌العاده‌ای برای ایران به شمار می‌آید. وقتی زمین و آب‌وهوای مناسب روسیه فرصت کشت فراسرزمینی را ایجاد کرده است و در نگاه کرملین، ایران کشوری دوست به شمار می‌آید، باید بر اساس برآورد دقیق نیاز سالانه، تضمین واردات غله به‌ویژه گندم را از روسیه گرفت. راهکارهای لازم برای تقویت روند روبه‌رشد و مثبت تجارت میان ایران و روسیه را می‌توان در عناوین مهم زیر خلاصه کرد.

– ذهنیت تاریخی: نخستین گام در راستای ارتقای وضعیت تجاری ایران و روسیه در عصر کنونی، واکاوی و مورد مذاقه قرار دادن ذهنیتی است که به روایت‌هایی از تاریخ در سده میانی گره خورده است و جز انعکاس

واقع شدن خودروه‌ای ایرانی در بازار روسیه را بالا برده است. دبیر انجمن صنایع همگن نیرومحرکه و قطعه‌سازی خودروی کشور می‌گوید در بعد اقتصادی به دلیل تحریم روسیه، صنعت خودروسازی این کشور با چالش‌های اساسی فراوانی مواجه شده است. با کمک قطعه‌سازان ایرانی و صادرات محصولات دانش‌بنیان و فنی و همچنین، قطعه به روسیه می‌توان چرخ صنعت خودروی این کشور را دوباره به حرکت درآورد. این مقام صنفی افزود ایران نیز می‌تواند از برخی توانمندی‌های شرکت‌های روسی استفاده کند و صنایع خودرویی دو کشور مکمل هم باشند و شرکت‌های دو کشور بتوانند به پلتفرم مشترک تولید خودرو برسند. در این زمینه شرکت‌های خودروساز ما در روسیه حضور دارند و به ریزنی خواهند پرداخت.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد راهکارها

ایران و روسیه دو همسایه شمالی-جنوبی هستند که با وجود ظرفیت بالای اقتصادی هنوز به ثبات در تجارت دوجانبه دست نیافته‌اند و مناسبات اقتصادی این دو کشور همواره معطل فرجام تنش‌ها با غرب و آمریکا بوده است. تهران و کرملین در سال‌های اخیر با درک اهمیت چندجانبه‌گرایی در دنیای پرتنش امروزی به ابتکار عمل‌های جدید در بهبود روابط تجاری دوجانبه دست یافت‌اند. تسویه‌حساب تجاری با ارز ریال-روبل، تهاتر کالاهای صنعتی-معدنی، همکاری در قالب اتحادیه اقتصادی اوراسیا و هم‌گرایی در اتحادیه‌های منطقه‌ای به ایران و روسیه کمک می‌کند تا با کاهش هزینه‌های صادرات، افزایش روابط تسهیل و فشار تحریمی غرب سرشکن شود. روسیه امروز پس از حمله نظامی به اوکراین

ایران ۲۰۰۰ هکتار باغ‌های زیر کشت وجود دارد که محصولات آن‌ها به روسیه صادر می‌شود. اگرچه مسئولان ذی‌ربط دولتی در وزارتخانه جهاد کشاورزی ایران دلیل این برگشت را تنها استفاده از کودهایی اعلام کردند که مطابق با استاندارد اروپا بوده و در روسیه ثبت نشده است، این رویداد حامل این پیام مهم است که در باغ‌هایی که برای صادرات به کشوری اختصاص داده‌ایم، باید در تمام مراحل تولید و صادرات بر اساس استانداردهای آن کشور عمل شود تا موجب برگشت خوردن کالا نشود.

– شناسایی کشت بازر مبدأ و مقصد: دولت و بازرگانان
روسیه انتظار دارند تا بر اساس مفاد قراردادهای تجاری با ایرانیان، استمرار واردات کالای مورد توافق تضمین شود. یکی از عمده مشکلات ما در بازارهای روسیه، بی‌ثباتی در بازارهای داخلی است. دولت به محض بر هم خوردن ثبات قیمتی کالا متأثر از عوامل گوناگون، صادرات آن را ممنوع می‌کند. این موضوع موجب بی‌اعتمادی روس‌ها نسبت به ایران می‌شود و فرصت رشد را برای رقبای تهران در بازارهای هدف روسیه فراهم می‌کند. تعرفه شناور گمرکی، تأسیس مزارع ویژه برای کشور هدف و کشت فراسرزمینی از پیشنهادهایی است که این مانع مهم در استمرار صادرات کالا به روسیه را برطرف می‌کند.

منابع

– شلاپتوخ، دمتری (۱۳۹۵). تصویر ایران از دید نخبگان روس از اواخر دوران شوروی تاکنون (سعید خاوری‌نژاد، مترجم). ایران: وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران.

خسونت، جنگ و اشغال تصویری بازتاب نمی‌دهد. مهم‌ترین تأثیر این ذهنیت، افزایش تصاعدی ریسک و ترس از احتمال خیانت طرفین در معامله و تحمیل ضرر است. اگر این مسئله به صورت نظام‌مند بازسازی^۱ نشود، درگذر زمان و به هر بهانه‌ای بر روابط تجاری دو کشور تأثیر سوء می‌گذارد. احترام متقابل، منافع مشترک، شفافیت، دیپلماسی رسانه‌ای و تأکید بر روایت موفقیت‌های روابط اقتصادی دو کشور به تدریج ذهنیت نخبگان دو کشور را اصلاح می‌کند.

– لجستیکی و ترانزیتی: زمان و قیمت دو مؤلفه مهم در انتقال کالاهای عمدتاً مصرفی از ایران به روسیه است.
گمرک جمهوری آذربایجان مسیر سنتی زمینی صادرات ایران به کشورهای اوراسیا و روسیه است که به دلیل کندی کار گمرک آذربایجان، تحویل کالا به مقصدهای صادراتی بین ۷ تا ۱۰ روز طول می‌کشد. سواحل خزر و کریدور شمال-جنوب دو پیشنهاد جذاب برای جایگزین کردن مسیر قدیم ترانزیت کالای ایران به کشورهای اوراسیا است. بهسازی و توسعه لوازم لجستیکی مانند کانتینرهای یخچالی در بنادر امیرآباد، انزلی و آستارا، تکمیل خطوط راه‌آهن مسیر ترانزیتی رشت-آستارا و تأسیس فرودگاه مجزا برای انتقال سریع محموله‌های باری فاسدشدنی می‌تواند زیرساخت مهم ترانزیتی برای هدف مطلوب رسیدن به عدد ۲۰ میلیارد دلار صادرات به روسیه باشد.

– استانداردهای وارداتی روسیه: ۸ آذر سال ۱۴۰۰، سرویس فدرال نظارت بر حقوق مصرف‌کنندگان روسیه، در نامه‌ای به وزارتخانه‌های بهداشت و جهاد کشاورزی، واردات فلفل به این کشور را از ایران ممنوع اعلام کرد. در

- (فرصت همکاری صنعت خودروی ایران و روسیه در تحریم)
- <https://www.iea.org/reports/russian-supplies-to-global-energy-markets/gas-market-and-russian-supply-2#abstract>.
  - <https://www.mehrnews.com/news/5493144/>
روسیه ۱۰۰ هزار هکتار زمین کشت فراسرزیمینی به ایران می‌دهد)
  - <https://www.rbc.ru/economics/22/08/2019/5d555e4b9a7947aed7a185de>.
  - <https://www.rbc.ru/economics/27/05/2022/6290586f9a7947046f75a7ad>.
  - <https://www.worldometers.info/gas/gas-production-by-country/>.
  - <http://casp-geo.ru/rossiya-i-iran-aktiviziruyut-torgovo-ekonomicheskie-svyazi/>.
  - <https://www-worlddata-info.average-income.php>.
  - <https://east-fruit.com/en/news/iran-increased-fruit-exports-to-russia-by-1-5-times-in-2021-analysis-of-the-supply-structure/>.
  - <https://icofc.ir/>
(آرشیو اخبار/شرکت ملی نفت ایران و گازپروم نفت روسیه تفاهم‌نامه همکاری امضا کردند) ۱۱۵۰۶
  - <https://iranicaonline.org/articles/russia-ii-iranian-soviet-relations-1917-1991>.
  - <https://iz.ru/1346114/2022-06-07/uroven-bezrobotitcy-v-rf-v-mae-dostig-minimalnogo-istoricheskogo-urovnia>.
  - کرمی، جهانگیر؛ و کرامتی، رقیه (۱۳۹۵). سیاست خارجی روسیه و پرونده هسته‌ای ایران: از تحریم تا برجام. فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، ۲۴(۹۵)، ۹۶-۶۵.
  - مناف، بهرام‌الدین (۱۳۹۸). برگ‌هایی از تاریخ مناسبات روسیه و ایران پایان سده نوزدهم و آغاز سده بیستم: روایتی از تاریخ‌نگاری شوروی (تورج اتابکی، نجم کاویانی و خلیل و داد، مترجمان). ایران: چشمه.
  - <https://dprom.online/oilngas/eksport-nefteproduktov-analitika/>.
  - <https://geohistory.today/2014-crisis-russia-economy/>.
  - <https://meduza.io/cards/evropa-otkazhetsya-ot-90-nefti-kotoruyu-pokupaet-v-rossii-s-rossiyskoy-ekonomikoy-mozhno-poproschatsya>.
  - <https://per.euronews.com/2022/07/04/in-competition-with-russia-iran-doubled-its-oil-price-discount-to-china>.
  - <https://ru-stat.com/date-M202102-202201/RU/import/world>.
  - <https://tejaratnews.com>
(واردات ۵ میلیون تن گندم از روسیه)
  - <https://www.csis.org/analysis/russia-ukraine-war-and-global-food-security-seven-week-assessment-and-way-forward>.
  - <https://www.fao.org/3/cb9013en/cb9013en.pdf>.
  - <https://www.farsnews.ir/news/14010407000375/6>

- بخش-تجارت-۱۴۳۴۴/۱۲۱-شکست-رکورد-هفت-
ساله-واردات-گندم-نمودار
- <https://gogov.ru/articles/consumer-basket>
  - <https://infoline.spb.ru/news/index.php?news=208591>
  - <https://rosstat.gov.ru/folder/313/document/181914>
  - https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/To rgov_2021.pdf
  - https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/To rgov_2021.pdf
  - <https://ru-stat.com/date-M202101-202201/RU/trade/IR>
  - <https://ru-stat.com/date-M202102-202201/RU/import/world/>
  - <https://www.energymonitor.ai/policy/how-can-the-eu-end-its-dependence-on-russian-gas>
  - <https://www.fao.org/3/njl164en/njl164en.pdf>
  - <https://www.naturalgasworld.com/russian-gas-exports-to-europe-85161>
  - <https://www.scmp.com/news/article/318965/5/chinese-imports-russian-oil-and-coal-continue-upward-trend-july>
  - <https://www.statista.com/statistics/271373/distribution-of-the-workforce-across-economic-sectors-in-russia/>
  - <https://lenta.ru/news/2021/08/05/pokupka/>
  - <https://www.agroinvestor.ru/analytics/article/37044-khozyaeva-lesa-v-rossii-nachinaet-formirovatsya-klass-agrariyev-sobstvennikov-lesnykh-territoriy/>
  - <https://www.agroinvestor.ru/analytics/article/37495-menshe-v-tonnakh-bolshe-v-dengakh-srednyaya-stoimost-postavlyaemoy-za-rubezh-selkhozproduktsii-za-go/>
  - [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729368/EPRS_ATA\(2022\)729368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729368/EPRS_ATA(2022)729368_EN.pdf)
  - <https://www.iea.org/articles/energy-fact-sheet-why-does-russian-oil-and-gas-matter>
  - <https://www.interfax.ru/business/813696>
  - <https://www.iribnews.ir/fa/news/3514365>
- (سرمایه‌گذاری ۴۰ میلیارد دلاری روسیه در نفت و گاز ایران)
- <https://www.irna.ir/news/84857412>
- (بزرگ‌ترین همکاری تاریخی صنعتی ایران و روسیه در حال شکل‌گیری)
- <https://www.isna.ir/news/1400072215335>
- (افزایش خرید گندم ایران از بازار جهانی)
- https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Сельхозтехника_в_России
  - http://www.cbr.ru/collection/collection/file/40915/ar_2021.pdf
  - <https://ecoiran.com/>